

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

THE INTERROGATION OF A MINOR IN A CRIMINAL PROCEEDING AND ITS SPECIFICITIES

Осипенко І.П., старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Калітнік О.О., студентка IV курсу
юридичного факультету
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Найважливішими та найправдивішими індикаторами розвитку суспільства та країни загалом є стан злочинності неповнолітніх, тенденція її розвитку, наявність системи протидії даній категорії злочинів, тому дотримання прав та законних інтересів дитини залишається нагальною проблемою сьогодення, не є винятком і забезпечення прав та свобод дитини у сфері кримінального судочинства.

Незважаючи на те, що під час складання чинного кримінально процесуального законодавства України були враховані міжнародні стандарти, а саме Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються провадження правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), ухвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 40/33 від 10 грудня 1985 року, Конвенція про права дитини 1990 року, зростання кількості кримінальних проваджень за участю неповнолітніх осіб не припинилось.

Як наслідок, велика кількість неповнолітніх проходить через таку важливу процесуальну дію, як допит. Допит неповнолітніх має специфічний характер. Окрім обов'язкового дотримання законодавства та принципів права, під час допиту неповнолітнього слідчий або прокурор повинен враховувати низку психологічних чинників та прийомів, які в майбутньому можуть впливати на кількість отриманої інформації, подальше вирішення справи та бажання допитуваного до діалогу.

Мета допиту полягає в отриманні інформації, правдивих показань про події та факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Допит – це найпоширеніший спосіб отримання доказів, здебільшого саме допит є основним джерелом інформації. Показання свідків та інших учасників процесу часто становлять основу висновку про винність тих чи інших осіб, тому важливість дотримання процесуальної форми допиту є очевидною. Проте судовій практиці відомі випадки, коли слідчі й інші службові особи нехтували правилами допиту, не усвідомлювали рівня важливості та припускались помилок, які в подальшому мали негативні наслідки для розслідування.

Ключові слова: допит, неповнолітні, докази, показання, інформація, психологія людини, тривалість допиту, криміналістичні рекомендації, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

The most important and true indicators of the development of society and the country are: the state of juvenile delinquency, the tendency of their development, the existence of a system to combat this category of crimes, so the respect for the rights and legitimate interests of the childcriminal proceedings.

Despite the fact that the drafting of the current criminal procedure legislation of Ukraine took into account international standards, namely the UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("Beijing Rules"), adopted by UN General Assembly Resolution 40/33 of 10.12.1985, the Convention on the Rights of the Child 1990, the increase in the number of criminal proceedings involving minors has not stopped.

As a result, a large number of juveniles undergo such a necessary procedural action as interrogation. The interrogation of minors is special and special action. In addition to the mandatory adoption of legislation and principles of law, the interrogation of a juvenile investigator or prosecutor should teach a number of psychological factors and techniques that may in the future affect the amount of information received, further resolution of issues and the respondent's desire for dialogue.

The purpose of the interrogation can be obtained in obtaining information, true indicators of divisions and facts that are important for establishing the truth in criminal proceedings. Interrogation is the most common way to obtain indicators, in most cases interrogation is the main source of information. The presentation of testimony and other participants in the process often form the basis of the conclusion about the guilt of those who are other persons, so the importance of obtaining a procedural form of interrogation is obvious. However, the jurisprudence is aware of cases where investigators and other officials require interrogation rules without reporting the level of significance and the assumption of errors, which in the future had negative consequences for the investigation.

Key words: interrogation, juvenile, evidence, testimony, information, human psychology, length of interrogation, criminal recommendation, pre-trial investigation, criminal offences.

Важливим етапом кримінального провадження є момент збирання доказової інформації, тому саме допит являє собою окрему слідчу (розшукову) дію, яка безпосередньо впливає на розгляд справи. Без проведення допиту не відбувається майже жодного судового слідства, зазвичай підготовка до проведення допиту та сам допит займають приблизно 80% від усього робочого часу слідчих, який вони зазвичай витрачають на проведення слідчих дій, тому очевидно, що організація та проведення допиту потребують ґрунтовних знань.

Найпоширенішою дефініцією поняття «допит» є визначення В.Ю Шепітько, який уважав, що допит можна визначити як процесуальну дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, та спрямована на отримання інфор-

мації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [3, с. 256]. Оскільки проблема визначення поняття допиту є не новою, у науковців-юристів є багато формулювань даної процесуальної дії. Наприклад, Р.С. Белкін визначав допит як процесуальну дію, що полягає в отриманні показань (інформації) про подію, яка стала предметом кримінального судочинства, осіб, які проходять у справі, причини й умови, що сприяли вчиненню й приховуванню злочину [4, с. 63]. М.І. Порубов визначає допит як серію логічно пов'язаних один з одним запитань, що ставляться слідчим у певній послідовності: хронологічній, логічній, тактичній, зворотній, психологічній [5, с. 70].

Окрім цих формулювань, у науковому просторі існують й інші думки, проте в результаті аналізу стає зрозумілим, що вони не суперечать одна одній, а навпаки,

розкривають окремі аспекти більш детально. Спільним та беззаперечним фактом є те, що допит – це насамперед спілкування, яке ґрунтується на певних психологічних і тактичних знаннях. Саме тому обов'язково ще до початку допиту слідчий чи прокурор повинні підготуватися. Підготовка до допиту проходить такі етапи: збирання вихідних даних, тактичне забезпечення допиту, вибір моменту і місця допиту, визначення способу виклику на допит, технічне забезпечення допиту.

Проте, окрім цих нюансів, які і так потребують ретельного розрахунку, під час допиту неповнолітньої особи слідчий повинен урахувати низку інших психологічних чинників. Допит неповнолітніх уважається одним із найскладніших видів допиту, адже саме він охоплює собою процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний та етичний аспекти. Під час досудового розслідування слідчий або прокурор можуть стикатися з неповнолітнім у різних статусах, це може бути як неповнолітній підозрюваний, так і неповнолітній свідок або ж неповнолітній потерпілий. Тому кожний окремих випадок потребує детального вивчення.

Насамперед важливим є визначення неповнолітньої особи. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, неповнолітньою є малолітня особа (дитина до досягнення нею чотирнадцяти років), а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [6]. Зокрема, допиту малолітніх або неповнолітніх учасників кримінального провадження присвячено такі статті КПК, як ст. 226, що має назву «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи»; ст. 227 «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи», а також ст. 490 «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого», ст. 491 «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого».

Від того, наскільки повно та всебічно слідчий або прокурор вивчить особу допитуваного, особливості його психіки, залежить успіх й результативність допиту, тому підготовка до допиту, як уже зазначалось вище, повинна бути ґрунтовною та всебічною.

Слідчий обов'язково повинен з'ясувати такі відомості відповідно до ст. 487 КПК України: 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно врахувати під час індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість останнього, не пов'язану із психічною хворобою, має бути також з'ясовано, чи міг він цілком усвідомлювати значення своїх дій, якою мірою міг керувати ними, адже саме від цієї обставини залежить визначення ступеня вини допитуваного; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; 3) умови життя та виховання неповнолітнього; 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників злочину [6].

Окрім цього, у ст. 487 КПК України визначені додаткові обставини, що підлягають встановленню, а саме: 1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановка в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; 2) обстановка у школі, іншому навчальному закладі або на виробництві, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; 3) зв'язки і поведінка неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою [6].

Саме після з'ясування цих обставин можна об'єктивно говорити про повноту проведення розсліду-

вання злочину, така процесуальна деталізація обставин є індикатором гарантії дотримання й забезпечення прав та свобод неповнолітньої особи. Тактика проведення допиту цієї категорії осіб зумовлюється віковими особливостями її психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин кримінальної справи.

Отже, відштовхуючись від даної ситуації та дотримуючись норм законодавства, слідчим вдається врахувати та використати в допиті низку чинників, серед яких: макро- і мікросередовище, у якому живе і виховується конкретна неповнолітня особа, загальний рівень її розвитку, що прямо залежить від конкретного життєвого осередка, поведінка, потреби, інтереси, схильності, недостатність життєвого досвіду, особливості логіки мислення тощо [7, с. 34–35].

Окрім цих чинників, у ст. 226 КПК України передбачено й інші відмінні від звичайного допиту фактори. По-перше, час допиту неповнолітньої особи, зокрема неповнолітнього підозрюваного, обмежується, тобто слідчий не має права продовжувати цю процесуальну дію понад одну годину без перерви, а загальна тривалість допиту не може перевищувати двох годин на день, тоді як звичайний допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а загалом – понад вісім годин на день [6]. Такі обмеження сприяють захисту допитуваного неповнолітнього від можливості підписання незаконно складених протоколів, які можуть бути складені та використані проти дитини, з огляду на її перевагому та рівень уваги. Проте в науковому полі існують думки, що критикують дане обмеження, нібито двогодинний допит може впливати на повноту отриманої інформації і в подальшому на об'єктивність розслідуваної справи.

Ми вважаємо, що неможливо розробити єдиний універсальний підхід до такої складної умови, адже кожна справа є унікальною, кожна неповнолітня особа по-різному реагує на критичні ситуації, проте обмеження допиту до двох годин усе ж таки краще, ніж надання слідчому чи прокурору дискреційних повноважень, адже в такому разі, імовірно, будуть наявні зловживання. Можливим шляхом усунення даної проблеми може бути диференціація неповнолітніх за віком, за якої саме від віку особи буде залежати тривалість допиту, проте дане питання потребує детального вивчення та залучення не тільки експертів із права, а й лікарів та психологів.

Наступна особливість допиту неповнолітнього передбачена в ч. 1 ст. 226, а саме те, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 52 та ч. 1 ст. 490 КПК України, обов'язковою є участь захисника в допиті неповнолітньої особи віком до 18 років, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Захисник залучається у кримінальне провадження з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [6].

Залучення та необхідність присутності лікаря визначаються слідчим з урахуванням розвитку малолітнього, його захворюваності або особливих потреб медичного характеру. У результаті проведеного аналізу криміналістичних рекомендацій та процесуальної практики стає зрозуміло, що присутність батьків має сенс лиш тоді, коли батьки не є приховувачами злочину, не притягуються самі до відповідальності та не можуть негативно вплинути на малолітню або неповнолітню особу, її свідчення та її емоційний стан.

Дана норма дає слідчому значні повноваження, адже питання вибору присутності психолога чи педагога належить вирішувати зазвичай саме слідчому. Відповідно до ч. 2 ст. 227 КПК України, педагог або психолог мають право з дозволу слідчого ставити запитання неповно-

літньому, а після закінчення допиту ознайомлюватися із протоколом і викладати зауваження про правильність і повноту записів у ньому. Ми вважаємо, що така можливість сприяє покращенню емоційного стану допитуваного, звичайно, за умови налагодженого контакту між допитуваним та педагогом або психологом.

Для мінімізації (або унеможливлення) негативного впливу на неповнолітнього слідчому доцільно завчасно обговорювати з особами, які беруть участь у допиті, загальний тактичний план, роль і ступінь їхньої участі в допиті неповнолітнього, зокрема й неприпустимість постановки навідних питань, повчальної інтонації, роздратування тощо [8, с. 156].

Окрім цього, зважаючи на міжнародні стандарти, як-от Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються провадження правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), ухвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/33 від 10 грудня 1985 р. [1], у ч. 3 ст. 227 КПК України прямо передбачена можливість слідчого, проку-

рора за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи із власної ініціативи обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника у виняткових випадках, коли його участь може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого [6].

Отже, ми вважаємо, що проблема забезпечення прав та свобод неповнолітніх полягає не тільки в законодавчому закріпленні, а й у виконанні слідчими та прокурорами всіх процесуальних обов'язків та інструкцій. Водночас важливим є встановлення психологічного контакту, створення невимушеної обстановки допиту, формулювання зрозумілих і чітких конкретних запитань, вибір способів фіксації показань. Окрім цього, у разі допиту неповнолітнього як підозрюваного перед слідчим постає завданням виховання неповнолітнього злочинця на добропорядного громадянина своєї держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») ООН від 29 листопада 1985 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 23.11.2020).
2. Конвенція про права дитини ООН від 20 листопада 1989 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 23.11.2020).
3. Шепітько В.Ю. Допит потерпілого : тактико-психологічний підхід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. Вип. 15. С. 256–265.
4. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : БЕК, 1997. 342 с.
5. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии. Москва : БЕК, 1998. 208 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.11.2020).
7. Каневский Л.Л. Криминалистика : экстерн-пособие. Уфа : Восточный университет, 1998. 158 с.
8. Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього, підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85.